

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה לז: גדרי הפסק בברכות הנהנין (5):
ברכה על מאכל שלא היה לפניו בשעת הברכה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לז: גדרי הפסק בברכות הנהנין (5): ברכה על מאכל שלא היה לפניו בשעת הברכה

*

רקע

בסוגיה זו נדון בשאלה אם ברכה פוטרת רק מאכלים שדעת המברך עליהם בשעת הברכה, או שהיא יכולה לפטור אף דברים שאינם בדעתו בשעת הברכה. לסוגיה זו אין מקור בדברי הגמ' והיא מבוססת על תורתם של הראשונים.

מקורות

- א. תשב"ץ קטן סי' שי
טור סי' רו, "אין מברכין לא על אוכל ולא על משקה... שלכך נתכוין תחלה"
טור יו"ד סי' יט, "כל מה שיביאו לו" [מובא לקמן עמ' 499]
ב. בית יוסף סי' קעז סע' ד ד"ה וכתב עוד הרשב"א; סע' ה ד"ה ומיהו
ג. שו"ע סי' רו סע' ה, ומשנה ברורה
סי' קעד סע' ה, ומשנה ברורה
סי' קעז סע' ה, ומשנה ברורה
סי' קעט סע' ד-ה, ומשנה ברורה

ת שב"ץ קטן סימן שי

וכשהוא אוכל שני מיני פירות או שלשה או אפילו מין אחד, אם אינו כולו לפניו בשעה אחת, מברך על כל אחד ואחד ברכה לבדו ברכה ראשונה מפני היסח הדעת, אבל לא ברכה אחרונה. וכשהוא אוכל פירות ודעתו לשתות יין באחרונה, מברך קודם ברכה אחרונה על הפירות בורא נפשות רבות ואחר כך מברך בורא פרי הגפן על היין כדי להרבות בברכות [הגהת רבינו פרץ: מיהו כשאדם אוכל בבית חבירו כגון בברית מילה ובפורים די לו בברכה אחת על כולן ואפילו קודם שיביאו לו יין אחר, לפי שתלוי בדעת בעל הבית ואינו עושה היסח הדעת כלל, כדאמרינן בברכות [מב.] אנן אתכא דריש גלותא סמכינן].

טור סימן רו

אין מברכין לא על אוכל ולא על משקה עד שיביאוהו לפניו. בירך ואחר כך הביאוהו לפניו צריך לברך פעם אחרת, אבל מי שבירך על פירות שלפניו ואחר כך הביאו לו יותר מאותו המין אינו צריך לברך אף על פי שלא היו לפניו כשבירך. נטל בידו פרי לאוכלו ובירך עליו ונפל מידו ונאבד, צריך לחזור ולברך אף על פי שהיה מאותו המין לפניו יותר כשבירך על הראשון, וצריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על שהוציא שם שמים לבטלה. ואם אמר כשנפל בא"י ולא אמר א-להינו, יסיים ויאמר למדני חוקיך שיהא נראה כקורא פסוק ואין כאן מוציא שם שמים לבטלה. אבל העומד על אמת המים מברך ושותה אף על פי שהמים ששותה לא היו לפניו כשבירך מפני שלכך נתכוון תחלה.

בית יוסף סי' קעז סע' ד ד"ה וכתב עוד הרשב"א, סע' ה ד"ה ומיהו:

וכתב עוד הרשב"א (שם) בשם ה"ר זרחיה [בעל המאור כט. ד"ה אמר], דלפי פירוש רש"י רב פפא אשמועינן שאף על פי שלא היו הפירות לפניו בשעה שבירך על הפת, כיון דלפת את הפת הם באים אינם טעונין ברכה כלל, ע"כ. ואף על פי שהכל בו [סי' כד] כתב, שיש אומרים דפירות שהובאו אחר המוציא ואוכל אותם עם הפת בטלה דעתו וצריך ברכה לפניו, אבל אם הובאו על השולחן קודם המוציא שוב אין צריך ברכה לא לפניו ולא לאחריהם, נראים דברי ה"ר זרחיה, דכיון דדעתיה עליהו כי אינם בשלחן בשעת ברכה מאי הוי. וכן נראה שהוא דעת רבינו, שכתב בסימן ר"ו: מי שבירך על פירות שלפניו ואחר כך הביאו לו יותר מאותו המין אין צריך לברך אף על פי שלא היו לפניו כשבירך, ומשמע דמאותו המין לאו דוקא אלא כל שבכוחיהן שוות מאותו המין קרי ליה, והוא נפטר בברכתו של זה כאילו היה לפניו בשעה שבירך. ומיהו היכא שאחר שבירך על הפת שלחו לו מבית אחרים שאינו סמוך עליהם ולא היה דעתו עליו דורון אפילו מדברים שדרכן לבוא ללפת בהם את הפת, נראה שצריך לברך לפניו, דהיינו ממש נמלך שקובע ברכה לפניו, וכן מצאתי בספר הפרדס [סי' דברים הבאים מחמת הסעודה עמ' קפד], אבל לאחריי אין צריך דברכת המזון ופותרו ועוד יתבאר זה בסימן קע"ט.

הסבר הסוגיה

מי שבירך על פירות שלפניו ואחר כך הביאו לו יותר מאותו המין, אינו צריך לברך אף על פי שלא היו לפניו כשבירך.

הטור פוסק כי אדם שהיו לפניו פירות מסוימים ואחר הברכה הביאו לפניו פירות נוספים אינו צריך לברך עליהם אף על פי שלא היו לפניו כשבירך. אולם התשב"ץ קטן [סי' ש] והכלבו [סי' כד, יז ע"ג. מובא בבית יוסף סי' קעט סע' ה ד"ה וכתב עוד] פוסקים שהברכה פותרת רק את הפירות שהיו לפניו בשעת הברכה. שיטת התשב"ץ קטן והכלבו ברורה, אדם חייב לברך ברכה בפני עצמה על כל פירור ופירור שהוא אוכל, אך למעשה בברכה אחת הוא פוטר את כל הפירות שלפניו, או מפני שדעתו עליהם או מפני שהם לפניו אף שאין דעתו עליהם. הברכה אינה חלה על פירות שאינם לפניו ושאינם בדעתו ולכן הוא צריך לחזור ולברך עליהם.

את שיטת הטור ניתן להבין בשתי דרכים: א. הטור מסכים לשיטת התשב"ץ קטן והכלבו שברכה פותרת רק דברים שדעתו עליהם בשעת הברכה, אך הוא סובר שמן הסתם דעתו על כל האוכל שבביתו, ולכן אף מאכלים שלא היתה לו דעה מפורשת עליהם, נפטרים בברכה. ב. הטור חולק על שיטת התשב"ץ קטן והכלבו, ולדעתו הברכה פותרת את כל הכלול ב"יחידת האכילה" אף את מה שלא היתה דעתו עליו בשעת הברכה.

הבית יוסף [סי' קעז סע' ה ד"ה ומיהו] פוסק כטור, אך הוא מסייג שדברי הטור מתייחסים רק לפירות הנמצאים בביתו, ואם שלחו לו אחר הברכה פירות מבית אחר, הוא צריך לחזור ולברך עליהם. מוכח שהוא פירש את הטור בדרך הראשונה, לפי הדרך השנייה הברכה פותרת אף פירות ששלחו לו מבית אחר.

כדי לעמוד על שיטת הטור יש להשוות את דבריו ביחס לברכות הנהנין לדבריו ביחס לברכות המצוות. בהלכות שחיטה [יו"ד סי' יט] הטור מתייחס בפירוש למצב דומה לנידון דידן, אך דבריו שם לכאורה אינם תואמים את דבריו כאן. בהלכות שחיטה הטור מביא את שיטת הסמ"ק [סי' קנן] שהשוחט בהמות רבות ואחר כך הביאו לפניו בהמות נוספות, צריך

לברך על השחיטה שנית רק אם הביאו אותן אחר שגמר לשחוט את הבהמות שהיו בשעת הברכה. הטור חולק, ולדעתו צריך לברך על כל בהמה שלא היתה לפניו בשעת הברכה, אלא אם היתה דעתו בפירוש על כל מה שיביאו לו. מלשון הטור בהלכות ברכות משמע שאינו צריך לברך אפילו אם הביאו פירות נוספים לאחר שסיים לאכול את הפירות שהיו בשעת הברכה, ואילו בהלכות שחיטה הוא פוסק במפורש שחייב לברך אפילו על בהמות שהובאו לפני שסיים לשחוט את הבהמות שהיו בשעת הברכה.

ניתן לתרץ את הסתירה בדברי הטור על פי שתי הדרכים שהבאנו לבאר את דברי הטור בהלכות ברכות:

א. יש הבדל בין דעתו של המברך על פירות לבין דעתו של המברך על שחיטת בהמות. דעתו של השוחט רק על הבהמות שלפניו, ולכן אם הביאו לו אחר הברכה בהמות נוספות צריך לברך על שחיטתן. דעתו של האוכל על כל מה שיביאו לפניו, ולכן אינו צריך לחזור ולברך.

ב. יש הבדל בין הגדרת "יחידת הברכה" לגבי אוכל לבין הגדרת "יחידת הברכה" לגבי שחיטה. כל שחיטה היא מצוה בפני עצמה, וממילא יחידה בפני עצמה, ולכן כל שחיטה חייבת בברכה משלה. ניתן לשחוט הרבה בהמות בברכה אחת רק מפני שברכה זו מתייחסת לכל שחיטה ושחיטה של הבהמות שלפני המברך, אך הברכה אינה מתייחסת לבהמות שלא היו לפני השוחט בזמן הברכה, והוא חייב לחזור ולברך על שחיטתן. לעומת זאת, כל האכילה היא יחידה אחת, וכל עוד שאדם לא הסיח דעתו מאכילה הוא נפטר בברכה שבירך בתחילתה על כל שיאכל ושברכתו זהה, אפילו על פירות שלא היו בזמן הברכה.¹

נראה להביא ראיה לכך שיש הבדל בין "יחידת הברכה" לגבי שחיטה ל"יחידת הברכה" לגבי אכילה, מהדין המובא בטור [יו"ד ס"ג] ונפסק בשו"ע [שם ס"ג] שהמפסיק בדיבור בין שחיטה לשחיטה חייב לחזור ולברך אף כשדעתו היתה על כל הבהמות, ואילו המדבר באמצע סעודה אינו צריך לחזור ולברך. כל שחיטה היא מצוה בפני עצמה וחייבת בברכה משלה, אך ניתן בברכה אחת לפטור את כל הברכות. המדבר בין שחיטה לשחיטה מפסיק בין הברכה לבין מעשה המצוה, ולכן חייב לחזור ולברך. האכילה כולה היא יחידה אחת, ולכן המדבר בין פרי לפרי הוא כמדובר באמצע עשיית מצוה שאינו חייב לחזור ולברך.

סיכום

¹ הב"ח [ס"ו ר"ו ס"ג ד"ה אבל] מתרץ את הסתירה בדברי הטור: "בקובע לאכילת פירות או לשנות דעתו של אדם מן הסתם כשמברך על אותו המין להוציא כל מה שיביאו לפניו והוי קבע, אבל אין קבע כל כך לשחיטה כמו לאכילה ולשתייה", נראה שהוא מתרץ כדרך הראשונה. הדרישה [יו"ד ס"ו י"ט אות ב] מתרץ: "כיון שיש קבע לאכילה. ואף על גב דשם אפירות קאי דגם כן אין להם קבע, מכל מקום נראה לי דשם אכילה עליהן ושייך בהן יותר קבע ממה ששייך גבי שחיטה", ניתן להבין שהסברו דומה לדרך השנייה. לקמן סוגיות קיד-קכב עמ' 482-535 נעטק באריכות דיני הפסק בברכות המצוות ושם [עמ' 503] נבאר את שיטת הטור בדרך אחרת. גם לפי דרך זו ניתן לחלק בין ברכת השחיטה לברכות הנהנין.

בסוגיות הקודמות למדנו שגדרי הפסקה בברכות תלויים בשלושה קריטריונים: א. דעת המברך בשעת הברכה. ב. דעת המברך לסיים את אכילתו. ג. הגדרת "יחידת אכילה". בסוגיה זו הרחבנו במשמעות כללים אלו, ובשיטות הראשונים לגביהם.

הקריטריון השני מוסכם על כולי עלמא², ולגבי שני הקריטריונים האחרים הדעות חלוקות. התשב"ץ קטן והכלבו מאמצים את הקריטריון הראשון, ולדעתם הברכה פוטרת רק מאכלים שהיו לפניו בשעת ברכה. ניתן להבין שהטור סובר שהברכה פוטרת אף מאכלים שלא היו בשעת הברכה ואפילו הובאו לאחר סיום האכילה, מפני שלדעתו הברכה פוטרת את כל המאכלים שבאותה "יחידת אכילה", וזו מסתיימת כשדעתו לסיים את האכילה.

הבית יוסף סובר שגם הטור מודה שהברכה אינה פוטרת מאכלים שלא היו בבית המברך בשעת ברכתו, משמע שהוא מפרש את הטור כשיטת התשב"ץ קטן והכלבו שהברכה פוטרת רק דברים שהיו בדעתו בשעת ברכה, והדברים שבביתו הם מן הסתם בדעתו אף שלא היתה דעתו המפורשת לכך.

הלכה

השו"ע [סי' רו סע' ה] פוסק כטור שאם בירך על פירות שלפניו ואחר כך הביאו לו פירות נוספים אינו צריך לחזור ולברך, ומשמע מדבריו [וכך מפרש המשנה ברורה סק"כ] שכך הוא הדין אפילו אם הביאום לאחר שסיים לאכול את הפירות שלפניו³. הוא [סי' קעז סע' ה] מגביל את הדין לפירות שנמצאים בביתו, אך אם הביאו לו אחר הברכה פירות מבית אחר צריך לברך עליהם [סי' קעז סע' ה]. עוד הוא כותב [סי' קעד סע' ה] כי אם בזמן הברכה היתה דעתו על כוס אחת בלבד ואחר כך נמלך לשותת כוסות נוספות - צריך לברך עליהן.

השו"ע [סי' רו סע' ה] פוסק שהברכה פוטרת אפילו מין אחר, ומסביר המשנה ברורה [סק"כ] שברכה על פירות פוטרת את כל סוגי הפירות, אך המברך על דגים אינו פוטר שֶׁכר. הוא מביא שיש אחרונים החולקים על השו"ע ולדעתם הברכה פוטרת את המין שבירך עליו בלבד, ומוסיף שאם עדיין לא סיים את אכילתו או שקבע עצמו לאכילת פירות יוצא ידי חובתו גם על מין אחר של פירות.

² חוץ מסעודת פת, שבה דעתו לסיים את האכילה אינה משמעותית כל עוד לא נטל ידיו, או מפני שאין לו דעה גמורה לסיים את הסעודה או מפני שלסעודה סיום אובייקטיבי שאינו תלוי בדעתו.

³ המגן אברהם [סק"ז] מפרש בדעת הטור שאינו צריך לברך על פירות שהביאו לו רק כשדעתו המפורשת היתה על כל מה שיביאו לו, אך עיין בשער הציון [אות כ] שלא העתיק דבריו להלכה מפני שהרבה אחרונים חלקו עליו.